– vagyis egy-két fejezetet alighanem elbírt volna még.

Ettől függetlenül is ambiciózus és avatott műfaji monográfiát olvashat az, aki Benyovszky Krisztián segítségével szeretne bevezetést nyerni a krimibe. Avatottat, mert történeti érzékenysége erősen tipologizáló, mégis stabil ívét rajzolja meg a műfajnak, eközben pedig nem jön zavarba attól, hogy óhatatlanul is kánont alkot, pontosabban megerősít egy bizonyos kánont. Nyilván az ilyesfajta recepciós munka hozadéka, hogy egyúttal mércét is kínál, legitimál, miközben a perspektívák olyan összetettek lehetnek – lásd a korábban említett szomszédos peremműfajok hatásait vagy a médiumok különbözőségéből/keveréséből fakadó új lehetséges beszédmódokat –, hogy az egyik szempont alapján kitüntetett szerző vagy mű egy másik alapján alkalmasint háttérbe szorul, esetleg meg sem jelenik. Benyovszky persze nyomatékosan felhívja a figyelmet az irodalmi vonatkozásokra: a krimik gyakran humoros önreflexivitására, öniróniájára, metapoétikus megalkotottságára – különösen a kemény krimik esetében, de a már történeti távlattal rendelkező klasszikus detektívtörténetekben is. Ahol a Nagy Detektívek tudnak egymásról, szarkasztikusan kritizálják egymás módszerét, sőt úgy beszélik el a történetet – vagy jelennek meg az elbeszélés nyelvében –, mint akik tisztában vannak e fikció szabályaival és paneljeivel. Mondani sem kell, ez milyen szórakoztató szituációkat eredményez, miközben nemcsak a peremműfajról, de magáról az irodalomról és az olvasásról is olyan állításokat fogalmaz meg, amelyek egyszerre tesznek hozzá a műfaj értéséhez és dekomponálásához, valamint az olvasás önreflexiójához is.

Ennek kapcsán sajnálatos, hogy az anti-detektívtörténetekről még a bevezetés szintjén is alig esik szó, akkor is, ha az e kategóriába tartozó szövegek olvasásakor „nem feltétlenül érzékeljük a komikus hatáskeltés célzatát" (111. old.). Ha az önironikus írás és olvasás alakzatait vázoljuk, elengedhetetlen a paródia vagy a komédia lehetőségeit említeni, „[e]gy kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy minden krimiparódia valamilyen fokon anti-detektívtörténet, mivel a klasszikus krimi »ellenében« íródik, azok szabályaival és konvencióival »száll szembe«" (110. old.). Ez pedig nemcsak szellemesen, de alapvető módon mutatja meg az olvasás önreflexív, allegorikus jellegét, egyúttal persze a krimi „élvezeti értékét" is.

Mindezen apró hiányosságok ellenére is értő, ugyanakkor roppant befogadóbarát krimimonográfiát írt Benyovszky Krisztián. Népszerűsítő beszédmódja remélhetőleg utat talál a szélesebb közönséghez, noha úgy gondolom, az is eredménynek számítana, ha az egyetemi kurzusok és dolgozatok produktívan tudnák hasznosítani nemcsak mint a hazai krimiszakirodalom egyik fontos produktumát, hanem mint kiindulópontot, amely számos további utat nyit egy-egy részterület elmélyült tanulmányozásához.

L. VARGA PÉTER

Havas László – Hegyi W. György – Szabó Edit: Római történelem

Osiris, Budapest, 2007. 868 old., 4980 Ft (Osiris tankönyvek)

„Hallatlan specializálódás uralkodik: valójában a legapróbb részleteket is monográfiák tárgyalják. Olykor azonban még a legjobb szándékú emberek is elvétik a mértéket, és megfeledkeznek arról, hogy az olvasó (aki személyesen nem különösebben érdekelt a tárgyban) földi éltének mekkora hányadát fordíthatja egy-egy műre. Minden alkalommal Tacitus *Agricolá*ját kellene a kezünk ügyében tartanunk, mondván: minél terjengősebb, annál mulandóbb." (Jacob Burckhardt: *Útmutató a történeti stúdiumhoz,* 1872.)

„MINÉL TERJENGŐSEBB, ANNÁL MULANDÓBB": ÚJ EGYETEMI TANKÖNYV AZ ÓKORI RÓMÁRÓL

Önmagában véve is nagy eseménynek tarthatjuk, ha hébe-hóba megjelenik a magyar könyvpiacon egy-egy ókortörténeti kiadvány, hát még ha magyar szerzők tollából származó felsőoktatási tankönyvről van szó! A három szerző közül Havas László, a Debreceni Egyetem klasszika-filológia professzora már számos tanulmányt és fordítást közölt mind a korai Rómáról, mind a késői köztársaság zűrzavaros korszakáról. Számára tehát az lett volna a feladat, hogy alapos ismereteit emészthető és tanulható formában nyújtsa át a diákoknak. A másik két szerzőtől, Hegyi W. Györgytől (ELTE), illetve Szabó Edittől (DE) inkább viszonylag frissen szerzett ismereteik átadására számíthattunk. Természetesen ahhoz még három szerző is kevés, hogy Kr. e. 2000-től Kr. u. 476-ig a világtörténelem talán legjelentősebb birodalmáról minden területen naprakész, kiérlelt ismereteket nyújtson. Ezen talán némiképp segíthetett volna egy előkészítő szakmai vita vagy a kötet kéziratának alapos lektorálása, amitől azonban szerkesztője, Németh György (ELTE/DE) sajnos eltekintett.

KINEK ÍRUNK TANKÖNYVET?

A *Római történelem* az Osiris Kiadó felsőoktatási tankönyvsorozatába illeszkedik: elődje a Hegyi Dolores, Kertész István, Németh György és Sarkady János alkotta *Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig,* amely 1995-ben látott először napvilágot. A 393 oldalas görög tankönyvvel szemben a most kiadott római kötet 867 oldalt, csaknem másfél kilót nyom, és ára sem éppen csekély (4980 Ft). A magyar könyvkiadóknak és a felsőoktatásban dolgozó oktatóknak is ideje volna végre felismerniük, hogy az ókortudományban (is) lejárt az egykönyves nagy összefoglalások ideje. Princeton és Harvard, Oxford és Cambridge nagy kiadói versengve jelentetik meg ókortudományi sorozataikat, minden kötetet más-más témának szentelve, természetesen más-más szerzővel: *The Blackwell Companion to the Ancient World* (Oxford); *Key Themes in Ancient History* (Cambridge University Press). Valami hasonlónak indult nálunk a Debreceni Egyetemen menedzselt és kiadott AGATHA-sorozat is, amely

Budapesten csak néhány könyvesboltban volt kapható, így sajnos nem tudott igazi tankönyvvé válni. Kár, hogy az Osiris mint a legnagyobb felsőoktatási tankönyvkiadó nem gondolt arra, hogy olyan moduláris jellegű egyetemi tankönyveket írasson a téma legjobb hazai szakértőivel, amelyek rövidek, könnyen kezelhetők, ugyanakkor alaposabban dolgoznak fel egy-egy témát (pl. a római történelem egyes korszakainak eseménytörténetét, a római gazdaság- vagy kultúrtörténetet stb.).

A *Római történelem* legfőbb baja – számos kétségkívül meglévő erénye mellett – éppen az, hogy egyszerre akar minden lenni: tankönyv, tudományos értekezés, érdekes olvasmány és kézikönyv. Igazi állatorvosi ló. Csakhogy, mint tudjuk, ilyen ló a valóságban nem létezik. Az is kérdés számunkra, vajon a felsőfokú képzés melyik szintjén tanulóknak szánhatták e lenyűgöző méretű kötetet? Számunkra egyértelmű, hogy nem a BA-hallgatóknak, ez a tankönyv ugyanis lényeges és kevéssé fontos információk strukturálatlan és lektorálatlan tömegét zúdítja olvasóira. A majdani MA-képzés résztvevői talán több haszonnal forgathatnák, jóllehet sajnos nem valószínű, hogy Magyarországon tömegesen választanák az ókorra fókuszáló mesterképzéseket.

SZERKEZETI PROBLÉMÁK, HIÁNYOSSÁGOK

Az Osiris Kiadó abban is követte a *Görög történelem* tankönyv gyakorlatát, hogy a kötetben nincsenek illusztrációk, és térképek is csak egészen minimális számban. Meggyőződésünk szerint ezzel a hagyománynyal is éppen ideje lett volna szakítani. Nyilvánvalóan nem kell és nem is szabad az e tárgykörben megjelenő képes albumokkal versengeni, de ez a túlzott „képi aszkézis" nehezíti az érdeklődő olvasók elmélyülését. (Meglehetősen frusztráló érzés oldalakon keresztül római pénzekről olvasni, miközben egyetlen ábra sem segíti a tájékozódást.) A *Római történelem* – ugyancsak a *Görög történelem* tankönyv mintájára – az egyes fejezetek végén „fogalmak" címszó alatt közli az adott részben előforduló idegen szavakat. A szerzők vélhetően arra törekedtek, hogy a diákok számára természetes legyen a latin terminusok használata és megértése. Már a görög tankönyv kapcsán is felhívtuk a figyelmet arra, hogy az idegen szavak nem azonosak feltétlenül a fogalmakkal, s kiemelésük a római tankönyvben is szinte teljesen gépiesen történt. Ennek egyébként sem volt sok értelme, hiszen az idegen szavakat már a főszövegben is eleve vastagon szedték. Hasznosabb lett volna, ha az igazán fontos megállapítások kerülnek – akár egy vagy több mondatnyi terjedelemben – kiemelésre. A kifejezetten eltúlzott arányban előforduló latin (részben görög) szavak pedig függelékben is megjelenhettek volna a kötet végén, kisebb szótár formájában. A rengeteg idegen szó *jelentését* most ne hiányoljuk, hiszen ezek gyors visszakeresésére való a – szintén Németh György szerkesztésében megjelent – *Római történeti kézikönyv*, amely nem mellesleg szólva újabb 644 oldal (és újabb 5490 Forint). A végeredményt tekintve kétséges, hogy hallgatóink többsége képes-e szabályosan alkalmazni e kifejezéseket: latintudásuk aligha teszi ezt lehetővé. A laikus olvasók számára pedig egyenesen riasztó e kifejezések sokszor indokolatlan használata.

Jelentős – és ugyancsak szemléleti problémákra visszavezethető – hiányosságnak érezzük, hogy elmaradt a római történelem forrásait *általában* bemutató rész. Ilyen *kitűnő* összeállítás található a már említett *Görög történelem* 17–63. oldalain, amely a *Római történelem* szerzői számára is minta lehetett volna! (Németh György az említett fejezetben rövid, de alapos és hasznos bevezetést nyújt például a görög időszámítás, a pénzrendszer vagy éppen a metrológia kérdéseibe.) Mivel a római tankönyv szerzői előszeretettel idézik történeti forrásként a római pénzeket, semmiképp sem ártott volna, ha ehhez egy alapos, de nem hosszú bevezetést írnak. Ugyanez vonatkozik természetesen a történetírókra, a feliratokra és kisebb részben a papiruszokra is.

A tankönyv szerzői utalhattak volna a korábbi, gazdag történeti anyagot felvonultató római szöveggyűjteményekre: a Borzsák István szerkesztette *Római történeti chrestomathiá*ra (Tankönyvkiadó, Bp., 1963), Németh György összeállítására (*Ércnél maradóbb…* Corvina, Bp., 1998), illetve Borhy László *Római történelem* című szöveggyűjteményére (Osiris, Bp., 1998). Az is áldásos lett volna a hallgatók számára, ha nem a bibliográfiák áttekinthetetlen, apró betűs szövegtengeréből kellene kibogarászniuk a magyarul is olvasható ókori dokumentumok megjelenési adatait, hanem mindjárt a főszövegből kiderülne, melyik kötethez kell nyúlniuk. Az egyes fejezetek szerzői abban is következetlenek, hogy a főszövegben idézik-e antik forrásaikat. (Jó lett volna ebben egy határozott szerkesztői döntés.) Ha túl sok ókori forrásra hivatkozunk, az széttördeli a szöveget, mely így kétségkívül nehezebb olvasmány a laikusnak, hiszen honnan tudhatná, hogy például micsoda a 237. oldal tetején lévő „Augustin., *CD*, 3, 18". (Csak remélhetjük, hogy nem szalad be egy CD-boltba egy Augustin nevű énekes felvételeit keresendő.) Persze hátralapozhat, s a 806. oldalon meg is találja a feloldást: Augustinus *De civitate dei*jéről (sic!) van szó (a *Dei* bizony nagybetű lenne), de ehhez előbb intuitív módon azt kellene megéreznie, hogy a *Forráskiadványok, szakkönyvek, folyóiratok* cím alatt rejtőzik az idézett antik szerzők és művek rövidítéseinek feloldása is. (Aprócska odafigyeléssel nem lehetett volna Augustin. *Civ. Dei*-ként rövidíteni, hogy legalább a *nagyon művelt* olvasók elsőre kitalálhassák, mire vonatkozik az abbreviátum?) Más példa: a *ludi saeculares* időpontjainak felsorolása tipikusan az a hely egy tankönyvben, ahol teljesen felesleges az antik forrásokra hivatkozni (236–237. old.). Mert ugyan ki fogja visszakeresni ezeket az adatokat mondjuk Hieronymus *Chronikáj*ában vagy Pseudo-Acro Horatius-kommentárjaiban? Annál értelmesebb lett volna például az Augustusról szóló fejezetben legalább néha hivatkozni a forrásokra, például a *Res gestae*re, mert arra van esély, hogy a legelvetemültebb diákok esetleg még kézbe is veszik – csakis a magyar fordítást, természetesen.

Csak örvendhetünk a főszöveget megszakító, az újságírónyelvben

„keretesnek" nevezett szövegeknek. Ezek az internetes felületekhez szokott diákok számára sokkal barátságosabbá teszik a tankönyvet. Ám jó lett volna előre tisztázni, mi e keretes szövegek funkciója? Ugyanaz, mint a régi „apró betűs" részeknek, amelyek a kiegészítő tananyagot, érdekességeket tartalmazták? Pregnánsan ilyen a 449. olvasható összefoglalás a „zsidó felkelésről" (Kr. u. 66–73), amely viszonylag jól sikerült, bár azért azt tegyük hozzá, hogy bizony igencsak „háború" *(polemosz, bellum)* volt az a „felkelés", amelynek leveréséhez a Római Birodalomnak négy legiót és tengernyi segédcsapatot kellett mozgósítania! A keretesekben találunk továbbá idézeteket (188–189. old.), statisztikát (106. old.), „színes" olvasmányt (pl. Coriolanus története, 126. old.), szómagyarázatot (pl. *pompa funebris,* 171. old.) stb. Mindez persze nem nagy baj, de számos esetben az embernek az az érzése támad, hogy egy-egy „keretes" elfért volna a főszövegben is, illetve a főszövegbe került olyasmi, ami leginkább keretesbe illett volna, mondjuk a settefinestrei *fundus* és *villa* részletes bemutatása (264–266. old.).

A fejezetek végén összegyűjtött *bibliográfiák* még a tekintélyes *Cambridge Ancient History*nak is becsületére váltak volna. A köztársaságkor történetét feldolgozó fejezet végén nem kevesebb, mint 28 oldalnyi bibliográfiai hivatkozás található 9 pontos betűmérettel szedve! Örvendetes ugyan, hogy a szerző ennek végén kitér az internethasználatra is, de felhívhatta volna a figyelmet arra, hogy a *L'Année Philologique* online kiadása előfizetéses (amelynek díja feltehetően meghaladja egy magyarországi ókortörténeti vagy klasszikafilológiai tanszék anyagi lehetőségeit), vagy hogy a TOCS-IN (Tables of Contents of Journals of Interest to Classics) csak egy elég jól használható *keresőprogram*. (Más kérdés, hogy azt a cikket, melyet derék hallgatónk ennek segítségével kikeres: *a)* idegennyelv-ismeret híján el tudja-e olvasni?, *b)* megtalálja-e bármelyik magyarországi könyvtárban?) Mivel az internetes keresőprogramok segítségével ma már bárki pillanatok alatt készíthet alapos bibliográfiát egy megadott témához, megnőtt a nyomtatott bibliográfiák összeállítóinak felelőssége: valóban csak a legjobb, legátfogóbb és lehetőség szerint a legfrissebb szakmunkákra érdemes hivatkozni. Ennek fényében a *Római történelem* kötetben szereplő bibliográfiák gyakorlati haszna erősen megkérdőjelezhető. Vajon mi lehetett a célja annak, hogy például Sallustiushoz a „hatalmas irodalomból" (370. old.) fél nyomtatott oldalt kitevő, német, olasz, francia, angol szakirodalmat válogassanak össze mindenfajta útmutató, értékelés (annotáció) nélkül? A felsorolt címek önmagukban még a szakembernek sem mondanak semmit, nemhogy egy egyetemi hallgatónak. Ugyanakkor meg lehetett volna említeni, hogy Sallustiusnak létezik kitűnő magyar fordítása. (Az ókori szerzők magyar fordításainak listáját részben megtaláljuk a 394. oldalon – rejtély, hogy miért éppen itt. Sallustius azonban itt sem szerepel.) A 393–397. oldalon közölt bibliográfia szerkesztési elvei zavarosak, alig lehet kiigazodni benne. Az egész Augustus-fejezet főszövegében utalást sem találtunk a *Res gestae*-re *(Monumentum Ancyranum),* és a bibliográfiában is csak két-három sort. Érthetetlen, hogy a magyar kutatások miért nincsenek alaposan feltárva és beledolgozva a jegyzetapparátusba (van persze kivétel, jellemzően Havas László és Maróti Egon dolgozatai). Ugyancsak hiányolható a magyarul megjelent külföldi szakirodalom megemlítése a bibliográfiákban, hogy csak két igen fontos példát mondjunk: A. B. Bosworth Nagy Sándor-monográfiája (ford. Vilmos László, Osiris, Bp., 2002.) és Serge Lancel Hannibál-könyve (ford. Kopeczky Rita, Osiris, Bp., 2005.).

TARTALMI KÉRDÉSEK: KÖZTÁRSASÁGKOR

Lássuk most a rokonszenves törekvéseket. A római köztársasággal foglalkozó mindkét szerző (Havas és Hegyi W.) súlyt helyez arra, hogy láthatóvá tegye, a hosszú évszázadok során milyen görög és hellenisztikus hatások érték folyamatosan Latiumot, milyen volt a terület kapcsolata az etruszkokhoz, föníciaiakhoz, gallokhoz. Nem ártott volna azonban tájékoztatni az olvasót a görög nevek római átírásának szabályairól, s ezzel szoros összefüggésben világosan közölni egy-egy település mai, görög és római nevét. Erre kiválóan alkalmas lett volna egy kellően lektorált *földrajzi nevek mutatója,* ahol mindhárom változatra lehetett volna utalni. (Példának okáért a 38. oldalon található igencsak ritka térképek egyikén minden ráció nélkül hol a mai olasz, hol a görög, hol a római helységnevek szerepelnek.) Méltatlanul kevés szó esik azonban Karthágóról, a punokról és a gallokról. A tankönyvből nem derül ki, hogy Észak-Afrika, Spanyolország és Dél-Franciaország a mai ókori kutatások legtöbb eredményt hozó területeinek számítanak.

Csak helyeselhető, hogy a szerzők a hagyományos eseménytörténet mellett a társadalom-, gazdaság- és kultúrtörténet fontos fejleményeire is hangsúlyt fektettek. Havas László azonban e téren túlzásba esik: hiába kapott a Kr. e. 264-től Kr. e. 31-ig terjedő időszak tekintélyes terjedelmet a tankönyvben (152 oldal, *plusz* 27 oldalnyi sűrűn szedett bibliográfia), egyes részterületek terjengős ismertetése miatt még egy BA szinten tanuló sem jut elegendő információhoz a pun háborúkról, a Római Birodalom tényleges kialakulásáról Hispániában, a görög-hellenisztikus világban, Afrikában, majd Kis-Ázsiában. Akár egyetlen jól szerkesztett térképpel is kiválóan meg lehetne értetni ezt a folyamatot. Ilyen azonban nincs a kötetben. A római eseménytörténet alapvetően a hadtörténet tényeiből áll, s ez nem csupán Rómának a szerzők által is hangsúlyozott militarista jellege miatt fontos, hanem azért is, mert korunk egyik „legtrendibb" kutatási területe épp a hadtörténet. Ráadásul a római hadsereg hosszú évszázadokon keresztül a romanizáció folyamatának legfőbb erjesztője is volt. Ugyancsak elengedhetetlen lett volna a római hadszervezet fejlődésének áttekinthető és korrekt bemutatása a királykortól Mariusig, majd a császárkori fontosabb változásokig. (Ez utóbbiról a 738–754. oldal tematikus összefoglalásában esik szó.) Elvárható lett volna, hogy az olvasó legalább egy kevés felsőfokú ismere-

tet nyerjen a pun háborúkról, Hispania meghódításáról, a Makedónia és Antiochos elleni harcokról, a Mithridatés elleni küzdelmekről, a Sulla és a Caesar alatti polgárháborúkról. Gallia meghódítása alapvetően meghatározta közös hazánk, Európa történetét.

Csak helyeselhetjük, hogy sem Havas, sem Hegyi nem bonyolódik bele a patríciusok és plebeiusok eredetének megoldhatatlan problémájába, ezért talán azt sem kellene sugallni, hogy a plebeiusok kívül estek volna a *gens–curia–tribus* struktúrán. Kifejezetten zavaros viszont a tankönyv a lovagok szerepét illetően. Nem vitás, hogy a római köztársaság történetének egyik legnehezebb kérdéséről van szó. Hegyinél nem derül ki egyértelműen, hogy még nincs szó *lovagrendről,* és nem szerepel említés az állami lóról *(equus publicus)* és ellátmányról sem. A provinciák igazgatásának fejlődése sincs megfelelően bemutatva. A *praetor*ok száma egy ideig megpróbálja követni a kialakított tartományok számát. Mindenképpen említeni kellett volna Szicília példáját, ahol Róma voltaképpen átveszi a már több évtizede működő adózási rendszert (ezt szokás *lex Hieronica*ként emlegetni). Elengedhetetlen lett volna egy áttekinthető térkép a birodalom gyarapodásáról.

Havas a rendkívül szűkszavú eseménytörténetben még arra sem volt hajlandó, hogy az első triumvirátus létrejöttével kapcsolatban vallott sajátos nézeteinek közléséről lemondjon. (Tudtunkkal rajta kívül senki sem képviseli azt a nézetet, hogy az első triumvirátus csak Kr. e. 56-ban jött létre.) Ugyanő meg sem említi Sulla legfontosabb rendelkezését a provinciaigazgatás rendszeréről: 2 *consul* + 8 *praetor,* akik hivataluk lejárta után kerülnek a tíz provincia élére (330. old.).

Hegyi gondolatmenete a „közepes Sándorról" nem való egy *Római történelem* tankönyvbe (160. old.). Ugyanő helyet ad olyan fontos listáknak is, amelyek egy modern tankönyvben már megszokottak: templomalapítások, coloniák alapítása. Sajnos jórészt elmaradt Hegyi és Havas fejezeteinek összehangolása, s ezek egyeztetése a névmutatóval, illetve a kronológiai táblázattal. Lássunk erre egy példát: Brundisium Róma általi birtokbavételét. Hegyi szerint 264-ben kiépítik, s ekkorra már a *via Appia* is elvezet idáig (161. old.). A „nagy" kronológiában 264-ben *colonia* létesül Brundisiumban (815. old.). A Hegyi-féle *colonia*-listán (184. old.) ugyanakkor nem szerepel Brundisium alapítása (a lista utolsó dátuma: 263, Asernia, helyesen *Aesernia*). Havas pedig a hagyományosan elfogadott 246. évi (helyesebb talán: 244) dátumot közli az alapításra (286. old.). Valószínűleg a város elfoglalása történhetett 264-ben, a *colonia* alapítása később.

TARTALMI KÉRDÉSEK: CSÁSZÁRKOR

A császárkorról szóló hosszú fejezet Szabó Edit munkája. Itt is csak néhány – általunk fontosnak vélt – észrevételt teszünk. A császárokról szóló összefoglalások minősége hullámzó: a Julius–Claudius dinasztiáé tűrhető, de például Hadrianusé és Marcus Aureliusé kifejezetten rossz. Az utóbbi két esetben a szerző láthatóan nem tudta az eseményés a struktúratörténetet helyes arányba hozni: például Marcus Aurelius és Lucius Verus császársága lényegében csak az előbbiéből áll, miközben szó sem esik a társcsászárság intézményéről, a keresztények helyzetéről vagy éppen a sztocizimus hatásáról a „filozófus császár" jogalkotásában. Septimius Severustól kezdve viszont megint jól sikerültek az egyes életrajzok.

A Tiberius-kor tárgyalásából hiányzik egy alapvető forrás: az 1995-ben feliraton felfedezett – és Borzsák István fordításában 2000 óta magyarul is olvasható – *Senatusconsultum de Pisone Patre,* amely fényt vetett Tiberius és a senatus viszonyára, a Germanicus halála (meggyilkolása?) körüli viszonyokra.

A 64-es kereszténüldözések tárgyalása egyoldalú és manipulatív, ami azért is megdöbbentő, mert ez a hozzáállás általában nem jellemzi Szabó Edit egyéb szövegeit. A „keretes" textusban ugyanis csak azokra a kutatókra (Saumagne és Koestermann) hivatkozik, akik tagadják a kereszténeket említő Tacitus-hely hitelességét, és azt is kétségbe vonják, hogy 64-ben Rómában ez a vallási csoport egyáltalában ismert lett volna. Ugyanakkor a szakirodalom sohasem állította, hogy Nero alatt már létezett volna *átfogó keresztényellenes törvény,* ahogyan erre maga Tacitus sem utalt.

Úgy tűnik, a Commodus utáni kronológiában összekeveredett két név: Maternus ugyanis egy katonaszökevény volt, aki Galliában és Hispaniában lázadást szított, Laetus pedig egy *praefectus praetorio,* aki megszervezte a császár elleni összeesküvést (527. old.).

Furcsa, hogy a szerző először Caracallánál von párhuzamot egyes őrült császárok és a XX. század tömeggyilkos diktátorai között (544. old.), holott ezt már korábban is többször megtehette volna. (Maga az összehasonlítás egyébként feltétlenül jogosult.) – Elfogadhatatlan a szerző magyarázata, miszerint Decius rendelete, melyben „a birodalom minden egyes lakóját áldozatbemutatásra szólította fel", nem a keresztények ellen irányult (563. old.). Aki ilyet állít, annak fogalma sincs arról, mi a *bálványimádás* a zsidó–keresztény felfogás szerint.

A kötet végére került csaknem százoldalas tematikus összefoglaló ugyancsak Szabó Edit munkája. A szerző egyből a dolgok közepébe vágva a *principatus* és a *dominatus* elkülönítésével kezdi a fejezetet, holott célszerűbb lett volna, ha a *res publica* (köztársaság) és az *egyeduralom* közötti átmenetről esik szó először, hiszen másként a „köztársaság helyreállításának" augustusi propagandakampányát sem érthetjük meg. Erről a fontos kérdésről egyébként szó sem esik, mindössze annyit mond, hogy a „köztársasági tradíció még erős volt" (713. old.). (Korábban, a 374. oldalon pedig egy mondat szerepelt erről.) A *princeps* kifejezést is lehetett volna alaposabban értelmezni, annak köztársaságkori jelentését és előfordulásait is tárgyalva (714. old. utolsó bekezdés). A *Császári hatalom* fejezetben a hivatalos névelemek között érthetetlen módon nem említi a *divi … filius (divi … nepos* stb.) titulusokat, amelyek nemcsak az elhunyt, hanem az élő császár istenítésében is jelentős

szerepet játszottak. Különösen fontos lett volna Augustusnál a *tribunus plebis* tisztség hangsúlyozása, minthogy ez biztosította „a császári fenség védelmét" (amellyel Szabó Edit szerint Augustus még *nem* élt, 718. old.), hiszen a néptribunus személye *sacrosanctus* volt. A *Katonai kitüntetések* és a *Császárok ábrázolása* rész érzésünk szerint felesleges, legalábbis ebben a formájában. Nero bronzsestertiusának leírása a 717–718. oldalon – kép nélkül, persze – jó példája annak, miként töltsük ki a teret felesleges információkkal, amikor nincs érdemi mondanivalónk. (A bibliográfiából „csak" olyan alapművek hiányoznak, mint Pekáry Tamás és Duncan Fishwick művei.) Az uralkodókultuszról szóló egyetlen bekezdés (!) egyszerűen méltatlan a kötethez.

Az *Igazgatástörténet* alapvetően jó tankönyvi feldolgozás, de kimaradt belőle például a *klienskirályságok* rendszere, amelyekkel Augustus körbevette birodalmát. Az integráció és romanizáció kérdését (729–732. old.) csak jogi és gazdasági értelemben tárgyalja, pedig ez sokkal komplexebb kérdéskör.

Jó és helyenként kifejezetten érdekes a gazdaságról szóló rész, bár részben hiányolható a nyersanyagok (kő, fémek, fa, bőrök) távolsági kereskedelmére vonatkozó modern szakirodalom ismerete. Az utóbbi tizenöt évben feltörekvő tenger alatti régészet kutatásait is figyelembe lehetett volna venni, és olyan nagy jelentőségű feltárásokat is, mint a *Monte Testaccio,* a *Mons Claudianus* vagy Bereniké kikötője a Vörös-tengeren.

A *Társadalom* című fejezet lényegében Alföldy Géza magyarul is megjelent művét (*Római társadalomtörténet*. Ford. Borhy László, Budapest, Osiris, 2000.) veszi alapul, kiegészítve különféle színes, érdekes információkkal.

Az egyetlen igazán szégyellnivaló fejezet ebben a részben a *Pannoniáról* szóló tíz oldal (784–794. old.). A provinciális történelem kutatói aligha lesznek megelégedve vele. Már csak a könyvtárnyi szakirodalomból találomra kiválogatott, alig féloldalnyi bibliográfia is nyilvánvalóan ellenérzéseket fog szülni. De valóban érthetetlen, hogy miért kellett kimaradnia olyan érdemes tudósoknak a felsorolásból, mint Alföldi András, Barkóczi László, Fitz Jenő, Lőrincz Barnabás, Póczy Klára stb., hogy a szintén nem kevésbé érdemes fiatalabbakat (pl. Borhy László, Kovács Péter stb.) ne is említsük. Ebben a formában vagy ki kellett volna hagyni ezt a fejezetet, vagy jelentősen kibővíteni, s akár társszerzőket is bevonni, mert *így* méltatlan ehhez a vállalkozáshoz.

A kötetet nyelvi szempontból sem ártott volna lektorálni, ha van egyáltalán kiadó a mai Magyarországon, aki ezt a szót még ismeri… Akadnak a szövegben olyan visszatérő fordulatok, amelyek nem éppen szépirodalmi vagy tudományos-ismeretterjesztő művekbe valók. Ilyennek érezzük a „felhajtás" szó használatát: Augustus „nagy felhajtással rendezte meg a százados játékokat" (378. old.); vagy „Tiridatesnak az Armeniai Királyságba történő beiktatása körüli óriási felhajtások" (447. old.). A senatusszal való „veszkődés" sem éppen stílusos (477. old.). Az olyan kifejezéseket is kerülni kellett volna, mint hogy például Severus Alexandernek „egyszerűen pechje volt" (551. old.). Kissé suta megfogalmazás a következő mondat: „A senatorokkal a hatalomra kerüléséig egyáltalán nem volt személyes kapcsolata, és azt követően sem törekedett velük ilyenek kialakítására" (428. old.), amiből sajnos többet is idézhetnénk. Szerkesztési problémának érezzük, hogy a többször előforduló *„lásd lentebb, lásd fentebb"* utalásokat például az oldalszámok vagy legalább a fejezetcímek feltüntetésével kellett volna konkretizálni.

■ **VILMOS LÁSZLÓ – GRÜLL TIBOR**